

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel ○ 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai ○ 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* ○ 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai ○ 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus*?

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose ○ 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai

ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių

ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė ○ 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas

(Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) ○ 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos:

rašytinis Antano Medekšos palikimas ○ 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas ○ 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 ○ 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 o 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 o 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 o 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 o 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 o 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė,
Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išėjimo Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 o 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje, 2015 o 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 o 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją o 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų o 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas o 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) o 483

Jolanta Gelumbeckaitė

Goethe-Universität Frankfurt am Main

Recenzuojama:

Bettina Bock, Maria Kozianka (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung
zum Baltischen und Slawischen.
Studien zur historisch-vergleichenden
Sprachwissenschaft 6,

herausgegeben von Harald Bichlmeier und Velizar Sadovski

Hamburg: Baar,

2014, 144 p. ISSN 2192-0133, ISBN 978-3-935536-72-1

Straipsnių rinkinys parengtas 2011 metų gegužės 11–12 dieną vykusiame 5-ajame Jenos kolokviуме *Schleicherio įpėdiniai. 200 metų baltų ir slavų kalbų tyrimams* skaitytų pranešimų pagrindu. Pirmojo Jenos universiteto indoeuropeisto Augusto Schleicherio (1821–1868) gimimo 190-osioms metinėms skirta tarptautinė konferencija apėmė platų baltistikos, slavistikos ir istorinės lyginamosios indoeuropiečių kalbotyros tyrimų, kuriems tvirtą pagrindą padėjo mokslinė Schleicherio veikla, spektrą. Iš vie-nuolikos konferencijoje perskaitytų pranešimų aptariamame rinkinyje paskelbti aš-tuoni tekstai (15–142)¹.

Įvadiniame konferencijos organizatorių ir leidinio rengėjų Bettinos Bock ir Marios Koziankos straipsnyje „Augustas Schleicheris – vienas iš indoeuropeistikos pagrindėjų“ („August Schleicher – einer der Gründungsväter der Indogermanistik“, 9–14) ne tik aptariama fundamentinė Schleicherio reikšmė kalbotyrai, bet ir atskleidžiami akademinio gyvenimo užkulisiai. Vietoj teologijos pasirinkęs kalbotyros studijas Schleicheris sulaukė aršios tėvo kritikos: „filologas yra apgailėtinas driskius [...] šioms studijoms neverta leisti pinigų“ (p. 9). Schleicherio mecenatu tapo studijų draugas

¹ Konferencijos programą žr. URL: <http://www.saw-leipzig.de/de/aktuelles/schleichers-erben-2013-200-jahre-forschung->

[zum-baltischen-und-slawischen](http://www.saw-leipzig.de/de/aktuelles/schleichers-erben-2013-200-jahre-forschung-zum-baltischen-und-slawischen) (žiūrėta 2016-10-10).

Jurgis II, nuo 1867 metų Saksonijos-Meiningeno hercogas, po daktarato jam skyręs trejų metų stipendiją. 1850 metais Schleicheris pakviestas į Prahos universitetą klasikinės filologijos ir literatūros profesoriumi. Išleidęs studiją apie bažnytinę slavų kalbą (Schleicherio sugalvotas terminas) Schleicheris atsidėjo lietuvių kalbai ir įvedė ją į istorinės lyginamosios kalbotyros terpę. 1856 metais paskelbta lietuvių kalbos gramatika tapo vienu reikšmingiausių XIX amžiaus indoeuropeistikos darbų. Austriškoje Habsburgų monarchijos Prahoje Schleicheris nesijautė gerai. 1855 metų vasarą jis kreipėsi į buvusį studijų draugą, tuo metu Jenos universiteto kuratorių Moritzą Seebecką prašydamas vietos Jenoje. Seebecko ir Jurgio II rūpesčiu 1857 metų kovo mėnesį jam buvo suteikta Jenos universiteto lyginamosios kalbotyros ir vokiečių filologijos garbės profesūra. Sunkiai vertėsi ir čia, o prie menkos algos prisidurdavo mokslinėmis publikacijomis: „Es ist zu hart, jährlich mindestens 400 Thaler erschreiben zu müssen“ (p. 11). Visi Schleicherio moksliniai darbai turėjo neginčijamą autoritetą, o *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1861) tapo antru sisteminiu indoeuropeistikos veikalu po Franzo Boppo *Vergleichende Grammatik* (1833–1852). Anksčiau ir nepriklausomai nuo Charles'o Darwino *On the Origin of Species* (1859) Schleicheris sukūrė genealoginio indoeuropiečių kalbų medžio teoriją, kurios apmatų pirmą kartą pateikė 1853 metais straipsnyje „Die ersten Spaltungen des indogermanischen Urvolkes“ (p. 12)². Į kalbotyrą, kurią traktavo kaip sistemą bei natūralų organizmą (ir šiuo atžvilgiu buvo Ferdinando de Saussure'o pirmtakas), Schleicheris, be kitų, įvedė gamtos mokslų terminą *morfologija* (p. 13). Kaip tarptautinio garso mokslininkas Schleicheris tapo Vienos (1856) ir Peterburgo (1857) mokslų akademijų nariu korespondentu, Saksonijos mokslų akademijos (1863) tikroju ir Zagrebo mokslų akademijos (1867) garbės nariu, buvo kviečiamas dirbti į Peterburgą, Varšuvą, Würzburgą ir Tartu, tačiau pasiūlymus atmetė, „nicht zuletzt aufgrund seiner Prager Erfahrungen“ (p. 13). Vis dėlto net vienuolika metų dirbęs profesoriumi Jenoje Schleicheris taip ir negavo ordinariato, kaip pats skundėsi, dėl to, kad kalbotyrą bei filologiją universitetas ir ministerijos traktuojančios kaip perteklinį mokslą ir prabangos profesūras (vok. *Luxusprofessuren*, p. 13).

Danielis Petit straipsnyje „Istorinės sintaksės fragmentai Augusto Schleicherio *Lietuvių kalbos gramatikoje* (1856)“ („Fragmente einer historischen Syntax in der *Litauischen Grammatik* von August Schleicher [1856]“, 15–29) prieštarauja išgalėjusiai nuomonei, kad daugumos XIX amžiaus indoeuropeistų darbuose nebuvę atsižvelgta į istorinę sintaksę, išskyrus jaunagramatikų Karlo Brugmanno ir Bertholdo Delbrücko veikalus. Šiuo atžvilgiu Schleicheris užima tarpinę poziciją. Ankstesniuose darbuose skeptiškai pasisakęs apie sintaksės tyrimus, *Lietuvių kalbos gramatikoje* jis taip pat laikėsi tradicinės pozicijos, kad sintaksė priklausanti filologijos bei filosofijos sričiai ir su gamtamoksliams artima lingvistika, t. y. garsų ir formų mokslu, lygintis negalinti (p. 16t.), tačiau beveik trečdalį knygos skyrė sintaksei (LG „IV. Syntax“,

² Schleicher 1853.

p. 255–339). Sintaksės dalyje Schleicheris mažai remiasi ankstesnėmis lietuvių kalbos gramatikomis, žodynais bei rašytiniais šaltiniais ir daugiausia dėmesio skiria savo paties Rytų Prūsijoje surinktai gyvosios kalbos vartojimo medžiagai (p. 19), kurią lygina su vokiečių kalbos pavyzdžiais. Daugeliu atvejų atskaitos taškas yra vokiečių kalbos gramatika ir jos įtaka lietuvių kalbai, pvz., atskiras paragrafas skirtas artike-liui (LG, „Cap. II. Artikel, § 122“, p. 259t.). Nors Schleicheris ir nepateikė sintaksės mokslo teorijos, tekste esama jos nuotrupų. Petit išskiria keturis sintaksės pogrupius: (a) gramatinės kategorijos, (b) įvairių kalbos dalių vartojimas, (c) sakinio mokslas, kuris apima iš veiksnio ir tarinio susidedančių bei beasmenių sakinių aprašą, iš viso tik 21 knygos eilutę, (d) linksnis (p. 24t.). Taigi Schleicheris iš esmės aprašo kalbos dalių ir jų formų vartojimą (p. 24). Prielinksnių ir polinksnių apraše dominuoja skirstymas pagal formalų siejimą su vienu, dviem ar keturiais linksniais, semantinis grupavimas čia antraplanis. Tuo tarpu dalelyčių ir jungtukų klasifikacijos principas yra grynai semantinis (p. 25), sintaksinei jungtukinių sakinių tipologijai reikšmės neteikiama. Sintaksė Schleicherio gramatikoje nėra nei istorinė, nei kontrastinė lyginamoji („weder historisch noch kontrastiv-vergleichend“, p. 23). Ją galima apibū-dinti kaip „mišriąją sintaksę“ („Mischsyntax“, Johno Rieso, 1894 metais paskelbusio pirmąjį sintaksės mokslo teorinį veikalą *Was ist Syntax?*, terminas, p. 24, 26), kurioje derinami semantinis ir formalusis požiūriai. Pirmosios mokslinės lietuvių kalbos gramatikos sintaksės dalis nėra *sensu stricto* sintaksė kaip žodžių tarpusavio ryšių ir sakinio sandaros mokslas, ją reikia vertinti veikiau kaip semantiką ar morfosintaksę (p. 26). Lietuvių istorinės sintaksės fragmentiškais pradmenimis Petit laiko Schleicherio pastabas apie linksnių savarankiškumo mažėjimą ir jų keitimą adpozicinėmis konstrukcijomis (LG, „Cap. VI. Von den praepositionen und postpositionen, § 130“, p. 26tt.). Studijoje *Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht* (1850) Schleicheris suformulavo kalbų raidos teoriją, pagal kurią skiriami trys kalbų tipai: prieš-istorinio laikotarpio raida *vienskiemenumas* [savarankiški žodžiai] > *aglutinacija* [sintaksiniai įrankiai] > *fleksija* [kaitybinės morfemos] ir atvirkštinė istorinio laikotarpio raida. Pritaikyta sintakse, ši teorija yra Antoine'o Meillet 1912 metais įvestos gramatikalizacijos sąvokos pirmtakė (p. 27)³.

Imke Mendoza straipsnyje „Įvardis **tv* ir jo vaidmuo slavų kalbų apibrėžtumo gramatikalizacijos procese“ („Das Pronomen **tv* und seine Rolle bei der Grammatikalisierung von Definitheit im Slavischen“, 31–49) aptaria neartikelines rytų ir vakarų slavų kalbas, kuriose rodomieji įvardžiai turi žymimojo artikelio funkcijas. Elementai, kurie dar nėra visiškai sugramatinti kaip artikeliai, vadinami artikloidais⁴. Tokie yra postpoziciškai vartojamas demonstratyvas *tot* kai kuriuose šiaurės rusų dialektuose bei XVII amžiaus rusų sentikio protopopo Avakumo tekstuose, demonstratyvai *ten* vakarų slavų grupės čekų, lenkų bei žemutinių sorbų kalboje ir *tón* aukš-

³ Meillet 1912, 384–400.

⁴ Paulio Aebischerio įvestas terminas (Aebischer 1948, 181–203). Lietuvių kalbotyroje labiau paplitęs Alberto Rosino pasiūlytas

terminas *artroidas* (Rosinas 1980, 96–98). Artikloidais nelaikytini ekspresyviai ar emocionaliai vartojami demonstratyvai.

tutinių sorbų kalboje. Daiktavardinio junginio apibrėžtumą pagal referento identifikacijos šaltinį Mendoza skiria į du tipus (p. 33): anaforinį (klaudytojas identifikuoja referentą, nes jis tekste jau buvo minėtas) ir eksoforinį (referentas ne identifikuojamas iš teksto, bet yra klaudytojui žinomas iš bendrojo konteksto ar tam tikros situacijos). Eksoforiniam tipui priskiriami deiktiniai ir nedeiktiniai daiktavardiniai junginiai, pastaruosius skiriant į šiuos potipius: referentas žinomas iš atminties, pagal situaciją, jis yra unikalus (reliatyviai ar absoliučiai), juo eina posesyvinis daiktavardinis junginys ar tikrinis vardas (p. 34tt.)⁵. Demonstratyvo visiškas sugramatinimas į artikelį reiškia semantinės-pragmatinės apibrėžtumo kategorijos sugramatinimą, t. y. daiktavardinis junginys privalo eiti su artikeliu nepriklausomai nuo semantinio ar pragmatinio konteksto (p. 33). Abiejų apibrėžtumo tipų gramatinimo kelią (vok. *Grammatikalisierungspfad*) Mendoza modeliuoja dvejopai. Raida nuo anaforinio demonstratyvo iki anaforinio artikelio iliustruojama kaip palaipsninės kiekybinės kaitos tiesė: „je öfter und regelmäÙiger ein Element anaphorische Nominalgruppen markiert, desto artikelhafter ist es“ (p. 34). Raidą nuo eksoforinio deiktinio demonstratyvo iki eksoforinio artikelio žymi kokybinė kaita. Deiktiniuose, memoriniuose ir situaciniuose daiktavardiniuose junginiuose apibrėžtumo rodiklis yra demonstratyvas, jis nurodo klaudytojui, kur ieškotinas referentas. Tuo tarpu su unikaliais referentais, posesyviniais junginiais ir tikriniais vardais einantis demonstratyvas semantiškai yra daugiau ar mažiau perteklinis ir įgauna gramatinio artikelio statusą (p. 36). Išanalizavęs iš praslavų demonstratyvo *tv kilusių apibrėžtumo rodiklių sugramatinimo laipsnį aukštutinių sorbų, čekų, lenkų ir Avakumo rusų kalboje Mendoza daro išvadą, kad čekų ir lenkų kalbose demonstratyvas *ten* nėra virtęs nei anaforiniu, nei eksoforiniu artikeliu (p. 38tt., 46). Avakumo tekstuose eksoforinių junginių žymėjimas postpoziciniu „(тв)“ yra toks dažnas, kad galimas vadinti eksoforiniu artikeliu *in statu nascendi* (įtakos jam turėjo mordvių kalbų substratas, p. 45, 46t.). Didžiausią sugramatinimo laipsnį yra pasiekęs ir tikru anaforiniu artikeliu laikytinas šnekamojoje aukštutinių sorbų kalboje ir tarmėse vartojamas *tón* (p. 46), kuris turėjo žymimojo artikelio funkciją ir senojoje kalbos fazėje, bet XIX amžiaus viduryje buvo kalbos puristų sukritikuotas kaip germanizmas ir iš norminės vartosenos išstumtas (p. 40). Artikelio ir artikloido sugramatinimo laipsnis slavų kalbose visais atvejais priklauso nuo kontaktų su artikelinėmis kalbomis intensyvumo (p. 47).

Klauso Geyerio straipsnio „Dėmesio verti lietuvių kalbos dvibalsiai“ („Bemerkenswerte Diphthonge im Litauischen“, 51–63) išėities pozicija – Ferdinando de Saussure'o nuostata, jog skiemens struktūros atžvilgiu diftongų savybės nesančios nei svarbios, nei reikšmingos⁶. Paprastai dvibalsiai apibūdinami dvejopai: kaip dviejų balsių tautosilabinis junginys viename skiemenyje arba kaip vienas balsis, kurį sudaro dvi kokybės fazės (p. 51t.). Empiriniai atskirų kalbų tyrimai leidžia nustaty-

5 Į šią klasifikaciją sąmoningai neįtrauktos ir straipsnyje neaptariamos generinės daiktavardinės grupės (p. 36).

6 Plg. Saussure 2014, 94: „Nėra reikalo jo [dvi-garsio] priskirti atskirai kategorijai. Iš tikrųjų jo paties savybės visai nesvarbios ir nereikšmingos.“

ti, ar fonetinis dvibalsis turi ir sisteminį fonologinį statusą. Pavyzdžiui, švedų kalba laikoma vienintele šiaurės germanų kalba, neturinčia fonologinių dvibalsių (praskandinavų dvibalsiai čia buvo monoftongizuoti), tuo tarpu fonetiniame lygmenyje ilgieji uždarieji balsiai dažnai realizuojami dvibalsiškai (p. 52). Autorius analizuoja lietuvių kalbos monofonemius sutaptinius dvibalsius (*ie, uo*), remiantis Aleksu Girdeniu vadintinus diftongoidais ir sistemiškai priskirtinus ilgiesiems balsiams (p. 55)⁷, bifonemius sudėtinius dvibalsius (*ai, ei, au, ui* bei tarptautiniuose žodžiuose pasitaikančius *eu, oi, ou*) ir bifonemius mišriuosius dvigarsius. Tipologiškai įdomiausi esą tvirtagališkai kirčiuojami dvigarsiai, kai skiemens centre atsiduria nosinis ar sklandusis priebalsis (p. 55), mat tokias garsų sekas laikyti diftongais iš pirmo žvilgsnio neįprasta („Solche Lautfolgen als Diphthonge zu bezeichnen erschieht [sic!] ungewöhnlich“, p. 56). Tačiau skiemens centrą sudarantis fonologinis balsis ne visais atvejais turi atitikti fonetinį balsį. Skirtingai nuo akūtinės priegaidės, dvifonemių cirkumfleksinės priegaidės dvibalsių /VV/ ir dvigarsių /VR/ balsingumo kontūras (vok. *Sonoritätskontur*) nesutampa su intensyvumo kontūru (vok. *Prominenzkontur*), nes skiriasi jų maksimos: balsingumo kontūro maksima atsiduria skiemens pradžioje (eksplozijoje, vok. *Silbenkopf*), o intensyvumo – skiemens pagrinde (vok. *Silbenkern*), kuris kartu su skiemens pabaiga (vok. *Silbenkoda*) sudaro skiemens rimą (vok. *Silbenreim*, p. 61). Lietuvių kalbos skiemens rimo empirinius tyrimus autorius ketina tęsti (p. 61).

Stefanas Michaelis Newerkla straipsnyje „Pagrindiniai skolinių tyrimo klausimai remiantis skolinių slavų kalbose santykiu su vokiečių kalba“ („Grundfragen der Lehnwortforschung anhand slawischer Lehnbeziehungen zum Deutschen“, 65–78) aptaria daugiau nei dvylika šimtmečių trunkančių germanų ir slavų kalbų kontaktų tyrimo istoriją. Atkreipiamas dėmesys į skolinių kilmės šaltinius, t. y. pačią žodžių skolinimosi kryptį. Pavyzdžiui, iki XX amžiaus pabaigos čekų etimologai vokiečių vidurio aukštaičių kalbos žodį *buode* ‘būda, troba’ laikė skoliniu iš senosios čekų kalbos *búda* bei atitinkamai senosios lenkų *buda* (p. 67). Naujausi autoriaus tyrimai⁸ įrodė atvirkščią procesą: šie vakarų slavų žodžiai yra skoliniai iš tų vidurio vokiečių dialektų, kuriuose dvibalsis *uo* jau buvo monoftongizuotas (rytų vidurio vokiečių nuo XII amžiaus, p. 68). Receptijos čekų bei slovakų kalbose kryptis iš vokiečių kalbos aiškėja ir daugelio kitų skolinių atveju. Laikantis principo, kad skolinėje ne tik recipientų kalbos balsiai būna fonologiškai panašūs į šaltinio kalbos balsius, bet ir priebalsiai būna artikuliaciškai artimiausi, galima patikimai nustatyti žodžių perėmimo mechanizmą. Etimologijos tyrimams nemažiau reikšmingos yra ir teksto filologijos studijos, nes seniausiuose rašytiniuose šaltiniuose užfiksuoti žodžiai teikia tiek fonetinės, tiek ir semantinės informacijos bei padeda rekonstruoti skolinių kelią (p. 70). Newerkla aprašo ir kitus, ne tik čekų bei slovakų kalbų germanizmų tyrimams svarbius aspektus. Vidurio Europos kalbinė situacija visada buvo labai įvairialypė.

⁷ Tai patvirtina ir straipsnio autoriaus atlikta gimtakalbių apklausa: nepriklausomai nuo priegaidės, šie dvibalsiai vertinti kaip identiški (p. 62).

⁸ Newerkla 2011.

Dideliame areale pasklidę pliuricentrinės vokiečių kalbos dialektai su kitų kalbų dialektais skirtingu laiku sudarė įvairias kontaktines zonas. Vienu arealinių kontaktinių skolinių pavyzdžiu laikytinas žodis 'sviestas': gramatinės giminės *putra* (f.) ir *putr* (m.) čekų tarmėse pasiskirstymas priklauso nuo kontaktų su vokiečių *die Butter* (f.) ir *der Butter* (m.; p. 72). Newerkla atskleidžia, kad skolinių tyrimuose labai svarbus gilus diachroninės kalbotyros ir filologijos išmanymas, kurį savo darbuose postulavo ir Schleicheris (p. 73).

Kalbų kontaktų temą tęsia Sonja Wölke straipsnyje „Aukštutinių sorbų kalbos frazeologija vokiškajame ir europiniame kontekste“ („Die obersorbische Phraseologie im deutschen und europäischen Kontext“, 79–87). Autorė nurodo tris pagrindines sutampančios aukštutinių sorbų ir vokiečių frazeologijos priežastis: (a) frazeologiniai paralelizmai, arba analogizmai, gali būti atsiradę iš panašių kasdienių situacijų (analogijos būdingos ne tik kontaktinėms kalboms) ar dėl bendrų kultūrinių stereotipų, pvz.: 'laužyti galvą' – *sej hłowu łamac* – *sich den Kopf zerbrechen* (p. 80t.); (b) frazeologinės paralelės abiejose kalbose gali būti kilusios iš tų pačių literatūrinių šaltinių (Antikos tekstų ar Biblijos, p. 81); (c) frazeologizmai gali būti skoliniai iš vokiečių kalbos arba sorbų–vokiečių hibridiniai dariniai, atsiradę dėl ilgalaikės dvikalbės situacijos (p. 82t., 86). Kad aukštutinių sorbų frazeologija turi daug leksinės bei semantinės struktūros panašumų ir su kitomis Europos kalbomis, parodė 2005–2013 metais Trierio universitete vykdytas tarptautinis projektas *Widespread Idioms in Europe and beyond* (vadovė dr. Elisabeth Piirainen), kurio metu išanalizuota apie 80 kalbų ir nustatyta apie 500 paralelių idiomų, atitinkančių paplitimo daugiau nei penkiose kalbose kriterijų⁹.

Su slavų kalbų dialektologija susijęs Brankos Ivušić straipsnis „'Orientalinis' rankraštis ir jo 'europiniai' tekstai“ („Ein 'orientalisches' Manuskript und seine 'europäischen' Texte“, 89–111). Autorė ištyrė Austrijos nacionalinėje bibliotekoje Vienoje nuo XVII amžiaus pradžios saugomą XVI amžiaus pabaigoje europinėje Osmanų imperijos dalyje (veikiausiai Vengrijoje ir / ar vakarų Balkanuose) sudarytą apie 300 rankraštinų tekstų rinkinį, vad. *Meǰmū'a* (kodeksas „Flügel 2007 [A.F. 437]“). 162 folijų apimties rinkinyje, be turkų, arabų bei persų kalbomis parašytų tekstų, yra ir arabų kursyvinio raštu bei osmanų ortografija užrašytų serbų-kroatų, vengrų, vokiečių ir lotynų kalbų tekstų (p. 97t.). Keturiomis Europos kalbomis parašyti tekstai yra daugiausia iš įvairių katekizmų surinktos liuteronų maldos bei giesmės, taip pat ir pasaulietinės giesmės, kurių šaltinis kol kas nežinomas. Pasak autorės, susidaręs įspūdis, kad rankraščio sudarytojui labiau rūpėjo pačios kalbos negu tekstų turinys (p. 98). Nepaisant įvairių mokslininkų svarstymų apie rankraščio sudarytojo konfesinę priklausomybę (tikriausiai į islamą atsivertęs protestantas, p. 103t.) ar tokio rinkinio sudarymo motyvus (tikriausiai rengėsi tam atvejui, jeigu Europos teritorijoje tektų susidurti su inkvizicija, p. 104), vis dėlto neginčijamos informacijos gali suteikti tik

⁹ URL: <http://www.widespread-idioms.uni-trier.de/> (žiūrėta 2016-10-10).

kalbinė tekstų analizė. Tik ji gali atskleisti, ar rankraščio sudarytojas tekstus užrašė pats, kurių kalbų pavyzdžius galima laikyti padiktuotais gimtakalbių. Dialektologinis vokiškų tekstų tyrimas parodė, kad jie parašyti rytų vidurio Bavarijos tarme, taigi jų autorius negali būti kilęs iš Transilvanijos (vok. *Siebenbürgen*), kaip teigta anksčiau, nes ten bavarų tarmės paplito tik XVIII amžiuje (p. 105, 107). „Kroatų“ kalba įvardyti Dekalogo, tikėjimo išpažinimo bei šešių ketureilių posmų meilės eilėraščio (p. 99t.) tekstai turi daugiausia štokavų tarmės (XVI amžiuje paplitusios ne tik Kroatijoje, bet ir Bosnijoje, Hercogovinoje, Serbijoje, Juodkalnijoje, Kosove ir kitose Europos vidurio rytų bei pietrytinėse teritorijose) bruožų, tačiau tekstų sintaksė rodo ir vengrų bei turkų kalbų įtaką (p. 105t., 107). Autorė tikisi, kad ištyrus vengriškus tekstus apie viso rankraščio genezę bus žinoma daugiau (p. 108).

Kitas dialektologinis straipsnis yra Lidijos Leikumos ir Edmundo Trumpos detali apžvalga „Apie reikšmingiausius latvių dialektologijos tyrimus (antra XIX amžiaus pusė–XXI amžiaus pradžia)“ („Über die bedeutendsten Forschungen in der lettischen Dialektologie [2. Hälfte des 19. Jahrhunderts – Beginn des 21. Jahrhunderts]“, 113–132). Straipsnio autorių tyrimai patikslina Sarmos Kļaviņos teiginį, kad Augustas Schleicheris 1863 metais buvo gavęs užsakymą parašyti latvių kalbos gramatiką. Rusijos mokslų akademijos archyvo Peterburge dokumentai liudija, kad 1862 metų lapkričio 28 dieną akademija pasiūlė nariui korespondentui Schleicheriui parašyti dvi gramatikas – lyginamąją slavų kalbų ir išsamią lietuvių, prūsų ir latvių kalbų gramatiką (p. 114). Po pusmečio (1863-06-12) buvo nuspręsta dvi gramatikas apjungti į vieną lietuvių–slavų kalbų gramatiką, susidedančią iš trijų dalių: lyginamosios pagrindinių slavų dialektų gramatikos, lyginamosios lietuvių, prūsų ir latvių gramatikos bei lietuvių–slavų gramatikos (p. 114t.). Nors Schleicheris šio veikalo nebespėjo parašyti, jo lietuvių kalbos gramatikos metodologija neabejotinai padarė įtakos Augusto Bylenšteino (vok. Bielenstein, lat. Bīlenšteins, 1826–1907) *Latvių kalbos gramatikai* (*Lettische Grammatik*, 1863) ir ypač jo dvitomei knygai *Latvių kalba pagal jos garsus ir formas* (*Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt*, 1863–1864). Abu mokslininkai buvo pažįstami, susirašinėjo ir 1864 metais buvo susitikę Jenoje. Antrame *Indoeuropiečių kalbų lyginamosios gramatikos kompendiumo* leidime (1866) Schleicheris remiasi Bylenšteino gramatika (p. 115). Iš naujausių latvių dialektologų darbų minimi prieš dešimtmetį pradėti Sibiro latvių dialektų ir Latvijos tarmių pasiskirstymo bei sociolingvistinės situacijos tyrimai (p. 127t.).

Straipsnių rinkinys baigiamas Aleksandro Loma'os straipsniu „Belgrado etimologijos projektai ir jų reikšmė indoeuropeistikai“ („Die Belgrader etymologischen Projekte und ihre indogermanistische Relevanz“, 133–142). 1982 metais pradėtas serbų-kroatų etimologinio žodyno projektas dėl politinių sumetimų dešimtam dešimtmetyje pervadintas serbų etimologiniu žodynu, o 1998 metais išleistas pirmasis sąsiuvinis antraštiniame lape išvis neturėjo kalbos nuorodos ir vadinosi tiesiog *Serbų kalbos instituto etimologijos skyriumi* (*Etimološki odsek Instituta za srpski jezik SANU*, p. 134). 2003–2008 metais pasirodė trys *Etimološki rečnik srpskog jezika* sąsiuviniai (1853

lemos, apimančios žodžių lizdus iki B raidės vidurio). Žodynas iš esmės skirtas slavistams ir balkanologams, todėl jame pateikiamos daugiausia protoslaviškos rekonstrukcijos ir nesiekama atstatyti protoindoeuropietišku formų (p. 135). Vis dėlto iki šiol tik dvi raidės apimantis žodynas galės būti svarbus ir indoeuropeistams, nes skatina indoeuropiečių, ypač baltų ir slavų, kalbų lyginamuosius tyrimus (p. 140t.). Tad baltistika ir slavistika į trečią šimtmetį žengia ne tuščiomis rankomis.

Literatūra:

- AEBISCHER, PAUL, 1948: „Contribution à la proto-histoire des articles *ille* et *ipse* dans les langues romanes“, *Cultura Neolatina* 8, 181–203.
- MEILLET, ANTOINE, 1912: „L'évolution des formes grammaticales“, *Scientia* 12, 384–400 (<http://amshistorica.unibo.it/7>; žiūrėta 2016-10-10).
- NEWERKLA, STEFAN MICHAEL, 2011: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*, zweite, durchgehend überarbeitete und aktualisierte Auflage, *Schriften über Sprachen und Texte* 7, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- ROSINAS, ALBERTAS, 1980: „Dar kelios mintys dėl baltų kalbų artikelio, arba artroido“, *Kalbotyra* 31(1), 96–98.
- SAUSSURE, FERDINAND DE, 2014: *Bendrosios kalbotyros kursas*, iš prancūzų kalbos vertė Lina Perkauskytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- SCHLEICHER, AUGUST, 1853: „Die ersten Spaltungen des indogermanischen Urvolkes“, *Allgemeine Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur*, September, Braunschweig: C. A. Schwetschke & Sohn, 786–787 (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/M4HUUWF5AZVJD-2J4ZMPNX6WHF45IXQMC>; žiūrėta 2016-10-10).

JOLANTA GELUMBEKAITĖ
Institut für Empirische Sprachwissenschaft
Goethe-Universität Frankfurt am Main
Fach 171, Postfach 11 19 32
D-60054 Frankfurt am Main, Deutschland
el. p.: gelumbeckaite@em.uni-frankfurt.de

Gauta 2016 m. spalio 10 d.